

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

БУРКОВА Людмила Василівна

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ У СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ПРИ ВИВЧЕННІ СЕЗОННИХ ЯВИЩ
ПРИРОДИ

Спеціальність ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

46 31,397

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ВОРОНИНА Леся Петрівна

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук,
професор
ВІЛЬЧКОВСЬКИЙ Едуард Станіславович
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ПЦГОРНА Ніна Іванівна

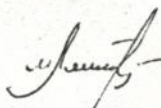
Провідна організація - Одеський державний педагогічний
інститут ім. К.Д.Ушинського

Захист відбудеться "13" січня 1995 р. о 14 го-
дині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в
Інституті педагогіки АПН України за адресою:
252001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 8.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині
інституту.

Автореферат розіслано "13" грудня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

 - М.П. Легкий

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00777227 (W)

тефани: 9
ІІІІ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку нашої держави дедалі актуальнішою стає потреба у творчих, висококваліфікованих, компетентних спеціалістах, здатних постійно вдосконалювати свою професійну майстерність. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема формування пізнавальної активності особистості, починаючи з дошкільного віку.

Оскільки психічний розвиток дошкільників відбувається не шляхом простого присвоєння суспільно-історичного досвіду людства, а в процесі пізнавальної діяльності, це зумовлює необхідність спеціального формування у них пізнавальної активності.

Традиційна організація навчально-виховного процесу дітей дошкільного віку, орієнтована переважно на нагромадження знань і формування вмінь репродуктивної діяльності, не дає змоги повною мірою враховувати та реалізувати пізнавальні можливості дітей. Це – одна з причин низької підготовки їх до школи, недостатньої сформованості пізнавальної мотивації, активності. Так, більшість обстежених нами старших дошкільників не могла пояснити сутності та причин явищ природи, з якими повинна бути обізнана. Цей факт має привернути до себе пильну увагу, оскільки, як доведено в психолого-педагогічній науці, дошкільний вік особливо чутливий до розвитку пізнавальних процесів, а їх стан у старших дошкільників істотно впливає на формування особистості в цілому. Адже в дітей цього віку починають формуватися основи всіх типів мислення – наочно-діявального, наочно-образного і логічного. Старші дошкільники вже здатні розуміти й усвідомлювати зв'язки навколишнього світу.

Проблемі розвитку пізнавальної активності, у тому числі й дошкільників, присвячено досить багато наукових досліджень. У цих працях розкрито сутність пізнавальної активності як такої,

її структуру як єдність змістового, процесуального та мотиваційного компонентів (Л.П.Арістова, М.О.Данилов, М.І.Єнікеев, Р.І.Іванов, О.Я.Савченко, В.С.Ільїн, Н.О.Менчинська, М.П.Осипова, І.О.Редковець та ін.).

Досліджено специфічні шляхи розвитку пізнавальної активності в дошкільників різного віку з урахуванням їхніх пізнавальних можливостей (Д.Б.Годовикова, Т.М.Землянхіна, Р.І.Капустіна, Л.І.Лісіна, Л.І.Павлова, Л.М.Манєвцова, С.О.Ладивір, В.К.Котирло, К.М.Щербаківа та ін.). Водночас у зазначених дослідженнях увага зосереджена на формуванні якогось одного компонента пізнавальної активності - змістового, процесуального чи мотиваційного, і при цьому недооцінюється їхній взаємозв'язок. У навчально-методичній літературі з дошкільного виховання не приділяється достатньої уваги формуванню пізнавальної активності дітей, що позначається на змісті, формах, методах навчання тощо. Зокрема, обмежено використовуються можливості змісту окремих розділів програми, особливо сприятливих для формування пізнавальної активності, наприклад тих, що присвячені вивченню природних явищ. Отже, навчально-пізнавальна діяльність зводиться здебільшого до фіксації зовнішніх ознак навчального матеріалу і не сприяє виявленню дітьми пізнавальної активності.

Природні явища - надзвичайно сприятливий матеріал для формування пізнавальної активності в старших дошкільників. Існування дитини у природному середовищі як біологічного індивіда спонукає її навчатися орієнтації в ньому, зумовлює виникнення інтересу до навколишнього світу. Природа, зв'язки та закономірності, що в ній існують, дуже цікавлять дошкільників, а сезонні явища є для них своєрідними регулятором та індикатором стану природи.

У нашому дослідженні "Формування пізнавальної активності у

старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи" пізнавальну активність ми розуміємо як таку якість діяльності дошкільника, котра виявляється в інтересі до предмета і процесу пізнання і реалізується в ініціативності, самостійності, наполегливості в пошуковій діяльності.

Об'єктом дослідження є формування пізнавальної активності у дошкільників, а його предметом – формування пізнавальної активності у старших дошкільників у процесі вивчення сезонних явищ природи.

Мета дослідження: розроблення науково обгрунтованої методики формування пізнавальної активності у старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи.

Гіпотеза дослідження. Підвищити рівень пізнавальної активності старших дошкільників у процесі вивчення сезонних явищ природи можливо за умови єдності змістового, процесуального та мотиваційного компонентів діяльності; добору і структурування навчального змісту з урахуванням наукової сутності сезонних явищ та вікових особливостей дітей; організації диференційованої пізнавальної діяльності.

Відповідно до предмета, мети та гіпотези у дослідженні розв'язувалися такі основні завдання:

1. Виявити шляхи формування пізнавальної активності у старших дошкільників на основі аналізу й узагальнення літературних джерел, а також досвіду роботи дошкільних закладів.

2. Визначити за допомогою діагностичних методик стан знань про сезонні явища та рівень пізнавальної активності дітей 5-6 років.

3. Змодельовати і теоретично обгрунтувати методику формування пізнавальної активності у старших дошкільників, визначити її основні елементи та їх взаємодію.

4. Експериментально перевірити ефективність гіпотетичної методики формування пізнавальної активності у старших дошкільників.

Методологічною основою дослідження є філософське розуміння пізнання як активної перетворюючої та відображувальної діяльності людини; положення про загальний зв'язок і взаємозумовленість явищ природи; співвідношення цілого та його частин, загального і конкретного (Л.П.Грибак, М.Г.Заволока та ін.). Теоретичну основу дослідження становлять психологічні та педагогічні концепції загального розвитку особистості (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, Д.Б.Ельконін), положення про вплив потребно-мотиваційної сфери суб'єкта на процес пізнання (Б.Г.Ананьєв, В.С.Ільїн, А.К.Маркова, Т.О.Матіс, О.Б.Орлов, Ю.В.Шаров тощо), про визчення вікових та індивідуально-типологічних особливостей дітей, їх урахування в організації пізнавальної діяльності (А.А.Венгер, Л.А.Венгер, О.В.Запорожець, М.М.Под'яков, Е.С.Вільчковський).

Для розв'язання поставлених завдань застосовували комплекси теоретичних та емпіричних методів дослідження. Теоретичний аналіз та узагальнення філософської, педагогічної і психологічної літератури з проблеми дослідження дали змогу виявити продуктивні підходи, які забезпечують формування пізнавальної активності. Системно-структурний аналіз, порівняльний метод і метод моделювання застосовували для обґрунтування методики формування пізнавальної активності у старших дошкільників. Вивчення продуктів діяльності дошкільників і педагога в процесі застосування розробленої методики показали її позитивні сторони та недоліки. Важливе місце в дослідженні посідали різні форми педагогічного експерименту: констатуючий та формуючий у природних умовах навчан-

ня. Висновок про ефективність запропонованої методики зроблено за результатами діагностичних зрізів стану знань про сезонні явища і рівнів пізнавальної активності старших дошкільників до проведення формуючого експерименту та після його завершення.

Дослідження здійснювалося у чотири етапи.

На першому етапі - пошуковому (1989-1990 рр.) - велося спостереження за педагогічним процесом у дошкільних закладах м. Києва, вивчалися можливості включення окремих нових елементів знань, що розкривають сутність природних явищ, використання пізнавальних завдань стосовно цього змісту, виявлялись особливості пізнавальної активності старших дошкільників.

На другому етапі (1990-1991 рр.) здійснювалося теоретичне вивчення досліджуваної проблеми, аналізувалася шляхи її реалізації в практиці навчання дошкільників. Водночас велися теоретичні та експериментальні пошуки способів впливу на особистість дошкільника з метою підвищення рівня його пізнавальної активності. Сформульовано гіпотезу дослідження, розроблено модель методики формування пізнавальної активності старших дошкільників у процесі вивчення сезонних явищ.

Третій етап - констатуючий експеримент (1991 р.). Досліджувався стан фонду знань дошкільників про сезонні явища, діагностувалися рівні пізнавальної активності, здійснювалися екетування педагогів дитячих садків, бесіди, спостереження за педагогічним процесом.

На четвертому етапі (1991-1994 рр.) - формуючий експеримент - досліджувалася ефективність розробленої методики формування пізнавальної активності у старших дошкільників. Він проходив у звичайних умовах навчально-виховного процесу при вивченні сезонних явищ природи. Експериментальною роботою було охоплено 180

дошкільників, з яких 105 навчалися в експериментальних і 75 - у контрольних групах дитячих садків №№ 488, 463, 442, 672, 510 м. Києва. Усього в педагогічному дослідженні протягом 1989-1994 років взяло участь 310 дошкільників.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають у реалізації єдності змістового, процесуального, мотиваційного компонентів пізнавальної активності в методиці її формування у старших дошкільників під час вивчення сезонних явищ природи; застосуванні дедуктивно-індуктивного підходу до структурування змісту знань дошкільників; обґрунтуванні диференційованого підходу в організації пізнавальної діяльності дітей; використанні спеціального дидактичного комплексу методів, засобів навчання, прийомів спілкування.

Практичне значення дослідження полягає в розробці програми вивчення сезонних явищ з метою формування пізнавальної активності в старших дошкільників, відповідного календарного планування, методичних рекомендацій до проведення занять; змісту комплексу наочно-дидактичних засобів, пізнавальних завдань, які сприяють формуванню пізнавальної активності.

Запропоновану методику можна застосовувати у масовій практиці для формування пізнавальної активності старших дошкільників.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень; комплексним застосуванням методів наукового дослідження, адекватних його меті та завданням; кількісним і якісним аналізом емпіричних даних дослідно-експериментальної роботи.

На захист вноситься:

1) методика формування пізнавальної активності старших дошкільників у процесі вивчення сезонних явищ природи, яка базується на єдності змістової, процесуальної і мотиваційної сторін пізнавальної активності;

2) зміст знань про сезонні явища у природі, дібраний з урахуванням відповідних дидактичних принципів і структурований на основі дедуктивно-індуктивного шляху пізнання, з виділенням загальних (опорних) та конкретних знань;

3) система занять, яка відображає обґрунтовану логіку вивчення матеріалу, передбачає застосування розробленої типології завдань, спеціального комплексу наочно-дидактичних засобів, диференціацію дітей у групі та організацію спілкування за допомогою прийомів, що відповідають завданням формування пізнавальної активності.

А п р о б а ц і ю т а в п р о в а д ж е н н я р е з у л ь т а т і в дослідження здійснювали у дитячих садках №№ 360, 385, 488, 442 та інших м.Києва. Матеріали дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях лабораторії дошкільного виховання та дидактики Інституту педагогіки АПН України (1990, 1991, 1993 рр.); на звітній науково-практичній конференції НДІ педагогіки України (1990 р.); на Всесоюзній науково-практичній конференції "Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського в сучасній практиці дошкільного виховання" (Одеса, 1991 р.); на педагогічних радах дошкільних закладів м.Києва (1990-1992 рр.). Результати дослідження висвітлено у п'яти авторських публікаціях.

С т р у к т у р а дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу, розкрито завдання та методи дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, подано основні положення, що виносяться на захист, дані про апробацію та впровадження здобутих результатів у практику.

У першому розділі - "Пізнавальна активність як психолого-педагогічна проблема" - розкрито сутність пізнавальної активності в психолого-педагогічній літературі, шляхи формування пізнавальної активності в процесі навчання; проаналізовано стан досліджуваної проблеми у практиці дитячих садків.

І. Сучасна психолого-педагогічна наука розв'язує проблему формування пізнавальної активності у підростаючого покоління, виходячи з філософського розуміння пізнання як цілеспрямованого процесу активного відображення об'єктивного світу в свідомості людини (М.Г.Заволока, М.О.Булатов, Л.І.Анциферова та ін.). В основі процесу пізнання лежить активна діяльність людини, яка дає суб'єкту змогу збагнути сутність явищ навколишнього світу. Активність дитини - незмінна умова її пізнавальної діяльності.

Необхідними складовими механізму пізнавальної активності є суперечності, потреби, мета і мотиви (М.О.Данилов, М.І.Єнікеев, Р.І.Іванов, О.В.Петровський, О.М.Леонтьєв, О.М.Матюшкін та ін.), тісно пов'язані між собою; усвідомлення суб'єктом пізнавальної суперечності викликає потребу в її подоланні. На етапі усвідомлення суб'єктом суперечності прогнозується результат діяльності, тобто з'являється мета пізнавальної діяльності. Саме мета формує мотив індивіда і як наслідок виникає активна пізнавальна діяльність. Дослідники підкреслюють значний вплив

пізнавальної активності на розвиток інтелектуальної сфери особистості, її пізнавального інтересу та самостійності (І.С.Ладенко, Г.Л.Тулчинський, О.М.Леонт'єв, Н.О.Менчинська, І.Я.Лернер, О.Я.Савченко, Г.І.Шукіна та ін.).

Тривалий час у психологічній і педагогічній літературі паралельно розвивалися два підходи до розуміння сутності пізнавальної активності та обґрунтовувалися відповідні шляхи її формування.

Представники першої ланки зору, вважаючи пізнавальну активність якістю особистості, зосереджували увагу здебільшого на розвитку відповідних морально-вольових властивостей (А.З.Іоголевич, І.О.Редковець, М.Д.Левитов та ін.). Прихильники другого підходу виходили з трактування пізнавальної активності як діяльності і основним способом її формування вважали організацію навчально-пізнавальної діяльності на основі спеціально розробленої системи завдань (Б.П.Есипов, М.І.Махмутов, Р.А.Низамов та ін.). Останнім часом більшість дослідників схиляється до поєднання цих підходів, які у взаємозв'язку дають змогу обґрунтувати ефективні способи її формування в дітей (Р.І.Іванов, Н.А.Полоникова, І.Г.Лернер, Т.І.Шамова, К.Й.Щербакова та ін.).

Визначено основні компоненти пізнавальної активності: цінотий, процесуальний, мотиваційний. Доведено, що успішно формувати пізнавальну активність можна лише за умови взаємозв'язку цих компонентів (Т.І.Шамова, О.Я.Савченко, Н.М.Бібік та ін.).

Переважна більшість психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування пізнавальної активності стосується дітей шкільного віку. Цей процес тісно пов'язується з цілями навчання, а також віковими особливостями учнів.

У дошкільній педагогіці розроблено загальні шляхи формування пізнавальної активності, які полягають у застосуванні актив-

них методів з урахуванням вікових особливостей дошкільників.

Такі методи, як дидактична гра, проблемні ситуації, завдання тощо рідко авторів використовують як стимул до виникнення потреби у виявленні активності дошкільниками (Н.С.Веракса, Н.П.Батищева, М.М.Почд"яков, Л.О.Парамонова, Т.В.Земцова, Л.М.Маневцова, Е.І.Корзакова, К.Й.Щербакова).

Проте переважна більшість досліджень у дошкільній педагогіці стосується проблеми пізнавальної активності опосередковано, оскільки присвячена формуванню пізнавального інтересу, самостійності, розумової активності, пошукової діяльності тощо. Порівняно небагато досліджень присвячено формуванню пізнавальної активності у дошкільників різного віку на конкретному програмному матеріалі (Л.І.Павлова, Р.І.Капустіна, Т.В.Землянхіна, Т.Д.Сарторіус, Д.В.Годовікова, К.Й.Щербакова та ін.). Поряд з цим спостерігалася тенденція до формування пізнавальної активності переважно з урахуванням процесуальної сторони діяльності, тобто недостатньо уваги приділялося добору і способу організації змісту знань дошкільників, а також мотивації пізнання. Не було обгрунтовано типологію завдань, яка сприяє формуванню пізнавальної активності, виходячи з вікових особливостей дошкільників.

У науковій літературі виділено рівні пізнавальної активності - репродуктивний (відтворюючий), інтерпретуючий, творчий, у характеристиці яких враховуються вікові особливості пізнання дітей і зміст конкретного матеріалу.

З метою виявлення стану реалізації проблеми формування пізнавальної активності у дошкільній практиці було проведено констатуючий експеримент (1991-1992 рр.) у дитячих садках № 488, 463, 510 та ін. м.Києва. Він включив анкетування педагогів, бесіди з ними, вивчення педагогічної документації, спостереження за виховним

процесом, діагностичні зрізи. Експериментом було охоплено 180 старших дошкільників. Їм було запропоновано кілька серій завдань на виявлення рівнів знань про сезонні явища природи та пізнавальної активності.

Констатуючий експеримент показав, що формування пізнавальної активності у старших дошкільників здійснюється не досить ефективно. У переважній більшості обстежених дітей (66,7%) виявлено низький - репродуктивний рівень пізнавальної активності; середній інтерпретуючий - у 33,2% і тільки 0,1% дітей цього віку мали високий рівень пізнавальної активності.

Аналіз показав ряд загальнопедагогічних і дидактичних причин незадовільного стану формування в дітей пізнавальної активності, серед яких основні - недостатня підготовка вихователів з проблеми формування пізнавальної активності і в зв'язку з цим недостатня увага до проведення спеціальної роботи з формування пізнавальної активності дошкільників; недооцінка необхідності спеціального відбору навчального матеріалу для цієї мети. Істотними причинами є також недооцінка диференційованого підходу в організації навчання, невідповідність між формами і змістом навчання, домінування авторитарного стилю спілкування педагога з дітьми тощо.

Таким чином, ми дійшли висновку, що процес формування пізнавальної активності потребує спеціального добору та конструювання змісту навчання; планування етапів формування пізнавальної активності відповідно до змісту знань; методів, що стимулюють її у дошкільників; спрямованості навчання на активізацію інтересу та прагнення до пізнання. Ці положення стали вихідними в обґрунтованій експериментальній методикі формування пізнавальної активності в старших дошкільників в процесі ознайомлення їх із сезонними явищами природи.

У другому розділі "Експериментальне формування пізнавальної активності старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи" обґрунтовано методику формування пізнавальної активності, в якій реалізується ідея взаємозв'язку основних її компонентів: змістового, процесуального та мотиваційного. Відповідно до цих компонентів виділено такі складові елементи методики:

1. Зміст знань про сезонні явища в природі, дібраний з урахуванням принципів достатності для розкриття причинних залежностей, характерних для цих явищ, і доступності для розуміння їх дітьми, структурований на основі дедуктивно-індуктивного шляху пізнання.

2. Система занять, яка відображає обґрунтовану логіку вивчення матеріалу і передбачає використання розробленої типології пізнавальних завдань.

3. Комплекс наочно-дидактичних засобів, що враховує пізнавальні можливості старших дошкільників і стимулює пізнавальний інтерес.

4. Спеціальні прийоми спілкування педагога з дітьми, які забезпечують сприятливі психологічні та дидактичні умови навчально-пізнавальної діяльності.

5. Диференціація дітей у групі, що забезпечує організаційні умови, необхідні для реалізації всіх попередніх елементів методики формування пізнавальної активності.

При обґрунтуванні інформації про сезонні явища в комплексі враховуються основні дидактичні критерії відбору змісту навчання, вікові особливості розумового розвитку дітей, а також можливості включення різних видів пізнавальної діяльності, використання методів, що стимулюють пізнавальну активність, забезпечення логіки викладу знань на основі узгодження дедуктивного та індуктивного шляхів пізнання.

Обсяг знань про сезонні явища має бути такий, щоб, з одного

боку, містити інформацію, достатню для розуміння сутності цих явищ природи, з другого, забезпечити орієнтацію на зону найближчого розвитку старших дошкільників, наступність навчання.

Крім зазначених принципів відбору змісту, має значення також урахування синкретичності мислення - такої специфічної вікової особливості старших дошкільників, яка характеризується тим, що вони спочатку сприймають навколишній світ, помічаючи в ньому тільки окремі яскраві конкретні деталі, а не логічно пов'язані частини. Тому в наукових знаннях, що пояснюють природу сезонних явищ, для вивчення дошкільниками спочатку варто брати найзагальніші закономірності (до того ж такі, що можна відобразити в наочній формі), а потім розглядати конкретний матеріал, у якому проявляються ці закономірності.

Отже, при відборі змісту знань про сезонні явища в природі для навчання старших дошкільників доцільно орієнтуватися на такі критерії:

- відповідність знань про сезонні явища в природі принципу науковості;
- адекватність змісту знань про сезонні явища віковим пізнавальним можливостям старших дошкільників;
- урахування пропедевтики знань у зв'язку з подальшим вивченням їх у школі;
- можливість застосування методів, що стимулюють пізнавальну активність дітей;
- наявність емоційного потенціалу в дібраному змісті, що необхідно для формування позитивного ставлення до активної пізнавальної діяльності.

Обов'язковий етап після добору відомостей - структурна організація матеріалу. Від структурування змісту навчального мате-

ріалу багато в чому залежать способи організації процесу пізнання.

Знання слід структурувати в такий спосіб, щоб простежувалися причинні взаємозв'язки явищ природи і діти могли користуватися ними для пояснення конкретних спостережуваних ознак сезонних явищ. Лише за цих умов дошкільники здійснюватимуть пошук причин різних природних явищ, робитимуть самостійні висновки, тобто дістануть можливість успішно реалізувати власну пізнавальну активність у процесі навчання.

Особливості розумового розвитку дошкільників та сприймання ними навколишнього світу узгоджуються з дедуктивно-індуктивним шляхом пізнання, який активізує пізнавальну діяльність дітей, створює умови для розгортання самостійного пошуку.

Таким чином, виділено три блоки знань:

- I - закономірний зв'язок Землі із Сонцем.
- II - зв'язок атмосферних явищ в порах року.
- III - зв'язок осінніх, зимових, весняних, літніх явищ із загальними закономірностями руху Землі.

I блок - відомості про Сонце як джерело світла і тепла та про особливості руху Землі має статус найзагальніших опорних знань, оскільки саме від цих закономірностей залежать сезонні зміни у неживій і живій природі.

II блок - поняття, що характеризують причинний механізм атмосферних явищ, їх прояв у зв'язку із закономірностями руху Землі та порами року, - виконує роль проміжної ланки між опорними і конкретними знаннями.

III блок - відомості про різноманітні сезонні явища, що відбуваються в природі у різні пори року відповідно до особливостей розташування Землі та Сонця - є конкретним проявом опорних знань.

Для ефективного використання обґрунтованого змісту навчання потрібні такі способи включення цього змісту в процес навчання, які узгоджуються з процесуальним і мотиваційним компонентами пізнавальної активності.

У дидактиці встановлено, що спосіб включення змісту в навчальний процес залежить від функцій, які він має виконувати. Процес набуття знань за умов формування пізнавальної активності має базуватися на активній діяльності, пов'язаній з власними пізнавальними потребами дітей, усвідомленим бажанням досягти певного результату. Активно включити зміст у процес навчання можна за рахунок евристичного характеру повідомлення знань педагогом і застосування спеціального комплексу пізнавальних завдань, що передбачають і репродуктивну, і продуктивну навчально-пізнавальну діяльність.

В основу типології завдань для формування пізнавальної активності старших дошкільників слід покласти такі ознаки: обсяг опорних знань та характер навчально-пізнавальної діяльності, ступінь самостійності дітей у пізнанні. Цей підхід дає змогу поглиблено нагромаджувати фонд знань дітей, підвищувати складність пізнавальних завдань, самостійність дошкільників у їх розв'язанні, що стимулює у них розвиток пізнавальної активності.

Виходячи з названих ознак, виділили три типи завдань: репродуктивний, частково-пошуковий і творчий та певні підтипи.

Репродуктивні завдання передбачають відтворення дітьми знань і способів діяльності, тобто мінімальний ступінь самостійності, максимальну допомогу педагога. Так, завдання-взірець передбачає формулювання мети педагогом і показ дітям практичного виконання дії, потрібних для її досягнення.

Частково-пошукові завдання мають спонукати дітей до вияв-

лення самостійності, ініціативи, і водночас передбачають надання педагогом часткової допомоги вихованцям у процесі пізнавальної діяльності. У завданні-плані здійснення пошуку сформульовано мету і зазначено послідовність дій, потрібних для виконання завдання, тобто закладено меншу дозу допомоги педагога, ніж у завданнях репродуктивного характеру. Завдання на пошук пояснення сутності змодельованого явища мають практичний характер. Діти спостерігають або самі відтворюють у досліді якесь явище і на основі побаченого за допомогою педагога роблять висновки про сутність цього явища.

Завдання творчого типу передбачають найвищий ступінь самостійності, а отже, й пізнавальної активності. Старшим дошкільникам доступні завдання, в яких поставлено мету, а засоби розв'язання треба обрати самостійно, або ж такі, в яких стимулюється пізнавальна мотивація без позначення конкретної мети. У таких випадках в дитини формуються самостійні пізнавальні цілі, що стимулює найбільшу пізнавальну активність. Найскладніший вид пізнавальних завдань творчого типу передбачає повністю самостійне пояснення дітьми сутності природних явищ. Проте в процесі виконання завдань цього виду не виключена допомога педагога, коли пошук іде у неправильному напрямку, або у разі інших труднощів, з яких діти не можуть вийти самостійно.

Завдання усіх типів урізноманітнюються від обсягу використаного навчального змісту та відповідної йому кількості причинних залежностей.

Обґрунтовані типи завдань у взаємозв'язку утворюють дидактичний комплекс, який забезпечує наступність навчальної діяльності, розвиток пізнавальної активності дітей у послідовних циклах занять, сприяє формуванню цілісних уявлень про сезонні явища.

Оптимальність цього комплексу завдань визначається певними

дидактичними умовами - співвідношенням обгрунтованих типів завдань та місцем їх включення у навчальний процес. Загалом, у процесі формування пізнавальної активності мають переважати завдання частково-пошукового і творчого типів. Репродуктивні можуть застосовуватися на етапі формування та закріплення опорних знань. Частково-пошукові і творчі - доцільні на заняттях, коли здійснюється самостійне експериментування дітей на основі набутих опорних знань, а також під час прогулянок, спостережень, екскурсії у природу. У дітей виникає багато питань у зв'язку з побаченим і тому створюються сприятливі ситуації, щоб спонукати їх до самостійного пошуку пояснення явищ.

Способи пред'явлення пізнавальних завдань дітям з різними рівнями пізнавальної активності не можуть бути однакові. Так, дошкільникам з репродуктивним рівнем пізнавальної активності завдання доцільно пред'являти у кілька етапів, поділяючи їхній зміст на логічно послідовні дрібні частини, ставлячи додаткові запитання до кожної частини. Для дітей, у яких рівень пізнавальної активності вищий, кількість етапів може скорочуватися.

Вікові особливості дошкільників та специфіка навчального змісту зумовляють необхідність у спеціальному комплексі наочно-дидактичних засобів: 1) об'єкти навколишнього середовища (рослини, об'єкти неживої природи); 2) моделі, прилади, пристрої (телурій, глобус, лампа, пробірки та інші ємкості, вертушки тощо); 3) графічні засоби (малюнки, аплікації, символи, що позначають пори року, фланелеграфи тощо); 4) художня література; 5) ігри; 6) кавкові персонажі (Промінець, Каченя Пік).

Для ефективного використання обгрунтованого комплексу наочно-дидактичних засобів слід додержувати таких педагогічних умов:

1. З дидактичних засобів створюється куточок неживої природи.

2. Куточок поповнюється засобами за кілька днів до кожного наступного заняття. 3. Після кожного заняття дидактичні засоби на якийсь час повертаються до куточка неживої природи.

Додержання зазначених умов стимулює у дітей сталий інтерес як до самих занять, так і до процесу пізнання в цілому.

Методика формування пізнавальної активності передбачає і такий елемент, як створення спеціальних прийомів спілкування педагога з дітьми. Особиста пізнавальна активність дітей ніколи не визнає тиску авторитету дорослого. Спілкування має сприяти емоційному та інтелектуальному розкриттю дітей, стимулювати до вільного висловлення власних думок у пізнавальному пошуку. Цим завданням відповідають такі прийоми спілкування: 1. Створення ситуацій рівного партнерства педагога і дітей. 2. Зміна позицій у навчанні: дитина – той, хто навчає, педагог – той, кого навчають. 3. Створення уявних ситуацій. 4. Використання казкових персонажів, які виступають у ролі учнів, педагога і створюють різні пізнавальні ситуації.

Стиль спілкування, організований за допомогою зазначених прийомів, сприяє виявленню та корекції характерних помилок у пізнанні в дітей з різними рівнями пізнавальної активності.

Потребує спеціального обґрунтування підхід до комплектування груп старших дошкільників з метою формування в них пізнавальної активності.

Наявність істотних індивідуальних відмінностей дітей щодо швидкості засвоєння знань, інтересу до пізнання, уваги, фонду знань, рівня пізнавальної активності тощо зумовлює необхідність диференціювати організацію навчальної діяльності, методи і засоби. Заняття з формування пізнавальної активності слід проводити з підгрупами дітей чисельністю 5-6 чоловік. Формуючи підгрупи, слід

ураховувати: а) рівень знань дітей про сезонні явища; б) рівень їхньої пізнавальної активності; в) взаємини між дітьми.

Урахування останньої ознаки сприяє створенню позитивного емоційного фону занять, має неабияке значення для виявлення дітьми пізнавальної активності.

Таким чином, методика, яка ґрунтується на викладених взаємопов'язаних п'яти елементах, забезпечує всебічний вплив на старших дошкільників, стосується всіх сфер - інтелектуальної, емоційної, мотиваційної, волевої, діяльнісної, створюючи тим самим сприятливий ґрунт для формування пізнавальної активності особистості.

Теоретично обґрунтована модель методики формування пізнавальної активності у старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи зазнала експериментальної перевірки. Формуючий експеримент посідав центральне місце в дослідженні. Він включав два підетапи. На першому вибірково перевірялись найскладніші елементи теоретично обґрунтованої методики, на другому - досліджувалася методика в цілому.

У формуючому експерименті розв'язувалися такі завдання:

1. Перевірити ефективність впливу експериментальної програми вивчення сезонних явищ у природі на формування пізнавальної активності старших дошкільників:

- вплив дедуктивно-індуктивного структурування навчального матеріалу на засвоєння знань;
- вплив опорних знань на успішність розв'язання пізнавальних завдань;
- вплив розробленої типології пізнавальних завдань на формування пізнавальної активності старших дошкільників.

2. Перевірити ефективність впливу розроблених організаційних

форм навчання і спілкування на формування пізнавальної активності дітей:

- вплив організації старших дошкільників у підгрупі за рівнями пізнавальної активності на прояв у них цієї якості;
- вплив товарисько-довірчого стилю спілкування на стимуляцію пізнавальної активності дітей.

3. Провести порівняльний аналіз ефективності впливу експериментального навчання і навчання за традиційними програмами на формування пізнавальної активності старших дошкільників у процесі ознайомлення з сезонними явищами природи.

Експеримент складався з двох серій. У першій порівнювалася ефективність формування пізнавальної активності старших дошкільників в експериментальних групах E_1 з контрольними групами К, де здійснювалося традиційне навчання, тобто досліджувався вплив експериментальної методики на формування пізнавальної активності старших дошкільників. В другій серії порівнювалася ефективність методики формування пізнавальної активності в експериментальних групах E_2 та E_1 і в контрольних групах.

В експериментальних групах E_2 здійснювалося традиційне навчання за Програмою виховання та навчання в дитячому садку /1986 р./ переважала фронтальна форма роботи. Крім цього, використовувалися окремі пізнавальні завдання з експериментальної програми. Застосовувалося і запропоноване нами обладнання для ефективнішого включення традиційного змісту в процес навчання. Стиль спілкування педагога з дітьми був також традиційний - "учительський" з використанням окремих ігрових ситуацій.

Для визначення ефективності методики формування пізнавальної активності старших дошкільників у процесі ознайомлення з сезонними явищами виділено такі критерії:

- стан знань про сезонні явища в природі;
- рівень пізнавальної активності;
- мотивація пізнання.

Цим критеріям відповідали такі показники:

- рівень засвоєння старшими дошкільниками знань про сезонні явища;

- самостійність при розв'язуванні пізнавальних завдань;
- прагнення та ініціатива в оволодінні знаннями;
- ставлення до змісту і процесу пізнання.

Контрольний зріз передбачав завдання двох типів - на визначення рівня знань та на визначення рівня пізнавальної активності. Результати дослідження показали, що в експериментальних групах E_1 діти показали вищі рівні знань та пізнавальної активності, ніж у E_2 та в контрольних групах.

В експериментальній групі E_1 низький рівень засвоєння знань показали тільки 1% дітей, тим часом як в експериментальній групі E_2 - 6,5%, а в контрольній - 21%. На середньому рівні ці показники відповідно такі: 23%, 46,3%, 48%. Високий рівень засвоєння знань в експериментальній групі E_1 показали 76% дітей, в експериментальній групі E_2 - 47,2%, у контрольній - 31% дітей.

Результати дослідження рівня пізнавальної активності дітей після завершення експериментальної роботи такі: в експериментальній групі E_1 - 17,7% дошкільників виявили репродуктивний рівень пізнавальної активності, 75% - інтерпретувачий, 7,3% - творчий рівень; в експериментальній групі E_2 ці дані відповідно такі - 58,5%, 41%, 0,5%; у контрольній групі К - 65,6%, 34,5%, не було дітей, які виявили б творчий рівень пізнавальної активності.

У дітей з творчим рівнем пізнавальної активності спостерігалася спрямованість на пізнавальний мотив, тобто пізнання здійснювалося заради самого пізнання. У цілому спостерігалася така зако-

номірність: чим вищий рівень пізнавальної активності виявляли діти, тим самостійніше розв'язували пізнавальні завдання, менша була потреба в прийомах, які стимулюють мотивацію пізнання.

Зменшилася відносна кількість дітей з репродуктивним рівнем пізнавальної активності, в яких рушійною силою пізнання виступав другорядний мотив. Діти з інтерпретуючим рівнем пізнавальної активності цей мотив виявляли також, але крім нього вони приймали і запропонований педагогом пізнавальний мотив.

Результати формуючого експерименту показали доцільність застосування пропонованої методики формування пізнавальної активності у старших дошкільників.

Отже, підтверджено гіпотезу дослідження.

У висновках узагальнено результати дослідження та показано перспективи подальшої розробки проблеми. Дані проведеного дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1) одним з недостатньо розроблених аспектів розвитку особистості є формування пізнавальної активності в старших дошкільників;

2) вивчення і аналіз літературних джерел, практики роботи дошкільних закладів дає підставу констатувати, що ефективність формування пізнавальної активності досягається за умови поєднання основних компонентів пізнавальної діяльності: змістового, процесуального, мотиваційного, в яких враховуються вікові та індивідуальні особливості дошкільників;

3) розроблена методика формування пізнавальної активності в старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи ґрунтується на вікових та індивідуальних особливостях дітей і тому ефективніша за традиційну: підвищується якість навчання, глибшим стає інтерес до явищ природи, з'являється ініціатива, прагнення до са-

мостейного процесу пізнання.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Активізація розумової діяльності дітей на заняттях // Дошкільне виховання. - 1990. - № 3. - С. 4-5.

2. Особливості проявів пізнавальної самостійності в дітей дошкільного віку // Педагогічна наука - перебудові школи: Матеріали наукової конференції Науково-дослідного інституту педагогіки Української РСР. - Київ, 1990. - С. 147-148.

3. К.Д.Ушинський про виховання у дітей пізнавальної самостійності // Педагогічна спадщина К.Д.Ушинського в сучасній практиці дошкільного виховання: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Одеса, 1991. - С. 16-17.

4. Подорож Краплинки (Ігротека "ДВ") // Дошкільне виховання. - 1992. - № 2. - С. 17. *

5. Формування пізнавальної активності у старших дошкільників // Дошкільне виховання. - 1993. - № 1. - С. 4-5.

6. Краплинка і кульбабка // Дошкільне виховання. - 1993. - № 7. - С. 15.

Burkova L.V. "Forming of senior pre-school children's cognitive activity in studying seasonal natural phenomena".

Thesis on receiving a higher degree of a Candidate of Sciences in pedagogics in speciality 13.00.01 - theory of pedagogics. Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1994.

The thesis deals with the essence of cognitive activity. It scientifically substantiates: the methods of forming of pre-school children's cognitive activity in studying seasonal phenomena; the selection and structural content of knowledge on the basis of deductive and inductive means of cognition; the system of classes, etc. It is determined that our methods raise the level of preschool children's cognitive activity as it improves the quality of instruction, develops interest in natural phenomena, arouses the initiative of cognition.

Буркова Л.В. "Формирование познавательной активности у старших дошкольников при изучении сезонных явлений природы".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1994.

В диссертации раскрывается сущность познавательной активности; научно обосновываются: методика ее формирования у старших дошкольников при изучении сезонных явлений природы; отбор и структурирование содержания знаний на основе дедуктивно-индуктивного пути познания, система занятий и др.

Установлено, что смоделированная методика повышает уровень познавательной активности старших дошкольников, так как повышается качество обучения, углубляется интерес к явлениям природы, появляется инициативность в познании.

Пізнавальна активність, змістовий, процесуальний, мотиваційний компоненти, диференційована пізнавальна діяльність, дедуктивно-індуктивний шлях пізнання, пізнавальні завдання, опорні знання.

Підписано до друку 17.Х.1994р.Обєм 1,2.Формат 60x84 1/16
Друк офсетний.Тир.100пр.Зам.297.Безплатно.

ДООД УДПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 31.547

AB 31.547